

önállóságot hajszoló modoroságnak, az erőszakolt választékosságnak, üresen futó mondatok használatának vagy a hasonlatok bizarr képekbe fullasztásának, de apró stíluscsorbák, semmitmondó önisméltések, iskolásíró magyarázkodások, rikitóan lapos, vagy indokolatlanul pejoratív szavak — elrettentő példaként — még megjelennek. Elvértve bukkannunk ugyan magyartalan, vagy egyszerűen hibás mondat szerkesztésre, de jelen esetben a szemléltetés szándékával nem a telibetaláló kifejezéseket, hanem a szűrőn átcuszoszt hibákra irányítjuk a figyelmet. Nem összefüggéseiből kiragadott ez a nyakatekert mondat sem: „Az arcképek közül több nem más, mint az illetőről korábban írott cikkek éles hangjának enyhítése. (Tisza Lajos, Bakay Nándor). A Szeged könyve még tovább tompítja őket.” (85.) Az illetők nem mások, mint a zárójelezett Tisza és Bakay; az őket pedig a nyelvi logika törvénye szerint az előző mondat alanyára mutat vissza. (1) Furcsa ellentmondásnak hat a következő mondat: „A július 20-i Amiből egyetlen szó sem igaz c. tárcájában megemlíti az első sokatigéző épületanyagzállítványokat, anélkül azonban, hogy ettől különösebben meghatódnánk”. (64.) Miért kellett volna az írónak meghatódnia, hiszen nem véletlen, hogy ilyen címen szerepelteti a tárca eseményanyagát. Kétértelmű az alábbi mondat is: „Tisza Lajossal való kapcsolatát szívélyes barátságunk tűntették fel irodalomtörténezeink a múltban. Ez

nem felel meg a valóságnak.” (83.) Forma szerint az nem felel meg a valóságnak, hogy Tiszához fűződő kapcsolatát barátságunk tartották, értelemszerűen pedig az, hogy e kapcsolat szívélyes barátság volt.

A kifogásolható tényezők megvizsgálása után aligha állíthatja valaki, hogy igyekeztünk volna véka alá rejteni a kötet tényleges hiányosságait. Igaztalanul itelnék azonban, ha nem szögeznénk le, hogy ezek a hibák végeredményben nem lepik el a tanulmányt, s jórészt apró filológiai pontatlanságok következményei. Azért időztünk el hosszasan a tévedések és hiányok boncolgatásánál, hogy a kötelező tanulások levonása mellett rámutassunk arra, hogy mennyire szükséges a helytörténeti tanulmányok elvi és gyakorlati kérdéseinek tisztázása. S talán ahhoz is hozzájárultunk, hogy a problémák felelevenítésével kimozdítsuk azokat a kissé közönnnyel kezelt nyugalmi állapotból. Meggyőződésünk szerint Nacsády József munkája — önmagában is — érzékeny szeizmográfként jelzi, hogy az eddig több-kevesebb sikerrel megalkotott irodalomtörténeti szintézisek megállapításait a részletekbe mélyülő kutatás gazdagon árnyalt eredményei hitelesíthetik vagy ingathatják meg. Az sem kétséges, hogy a szerző helytörténeti kutatásának eredményeit összegező műve — gyengéi ellenére is — megérdemli az irodalom iránt érdeklődők figyelmét, s értékes munkával gazdagítja 1945 utáni irodalomtörténetírásunkat.

Szekeres László

BESZÉLŐ HÁZAK

Szerkesztette Hatvany Lajos, fényképezte: Gink Károly. Bibliotheca, Budapest 1957.

Két műzsája volt ennek a könyvnek, a Literatura és az Urbs: a magyar irodalom és Budapest szerete. Tizenöt élő író¹ írta meg az elődök otthonainak, lakásainak, lakóházainak történetét, részben személyes emlékek, részben könyvtári, levéltári, hírlaptári kutatások alapján. E munkaközösségi vállalkozás a páros ihlető forrásnak megfelelően egyrészt irodalomtörténeti, másrészt város-történeti ismereteink jelentős gyarapodását eredményezte. Hogyan lakott, hogyan élt a magyar író? Ez a kérdés eddig csak külön-külön vetődött fel egy-egy író életének a feldolgozása során, de mint a vizsgálódás tárgya és célja ebben a képeskönyvben kerül először a középpontba. Persze ez a cikkgyűjtemény sem vállalkozhatott arra, hogy tőviről-hegyire monográfikus alaposággal megvizsgálja ezt a kérdést, de a kötet színes

esszéiből és vázlataiból sok kép ragad meg az olvasóban, amelyek többségükben azt mutatják, hogy a magyar írók legjobbjai közül sokan szűkös, nehéz körülmények között éltek, ha nem éppen kiáltó nyomorban, mint Tánicsics, Vajda János, Reviczky, Nagy Lajos vagy József Attila. „Csak egyszerű ruhát, tele gyomrot és egy kis meleg szobát kívánok és oly boldog volnék, mint senkisémm” — írja a 19 éves Reviczky Gyula egyik barátjának. Majd egy jó félévszázad múlva a huszonnégy éves József Attila *Éji dalával* így énekel:

*Néhány éjjelre, padra, kőre
adatok nékem fekhelyet*

— — — — —
*áldott, mert élek én örökre
aki egy éjre eltemet.*

¹ A kötet munkatársai: Belia György, Füsü József, Hatvany Lajos, Illés Endre, Kellér Andor, Komlós Aladár, Kosztolányi Dezsőné, Kovalovszky Miklós, Möricz Virág, Ortutay Gyula, Pasztor József, Somlyó György, Stella Adorján, Tóth Eszter, Vas István. Az élők írásai közé felvetve a szerkesztő Kosztolányi Dezső korábban már megjelent megrázó erejű írását Osvát Ernő haláláról.

Krudy Gyula Templom utcai utolsó otthona (e ház mállott falát, rozott kapuját a kötet egyik fényképe is megörökíti) akár a magyar írónyomor szimbóluma is lehetne. Jellemző, hogy a magyar írók otthonainak története az (utolsó évszázadban) szinte összefonódik az otthontalanság, a rideg, sivár, sokszor sötét, hideg lakás úzte a magyar írók kávéházba, ahova dolgozni, társalogni, újságot olvasni és nem utolsó sorban felejtetni járt el a csillagos, tükrös falak közé egy-két csésze fekete árán. A magyar írók tartózkodási helyei közé nemcsak a kávéházakat sorolja a hagyományörző kegyelet, hanem a börtönöket is. A várbeli Verbőczy (ma Táncsics) utca börtönében raboskodott Kosuth, Táncsics, Czuczor, a szomszédos Uri utcában Kazinczy. Petőfi szobájának tárgyait egy gondos aprólékosággal megszerkesztett ügyézi elkobzási irat leltárából ismerjük. Századunk szomorú vívmányaként a börtönökhöz a „láger” is társult, Radnóti Miklós utolsó „otthonai” a drótszögekkel körülzárt táborok mocskos barakkjai és ottú voltak. Mindezt az élet produkálta és nem a könyv válogatásának valami rejtett irányzatossága, mert persze a gyarapodó Jókai és a gazdagodó Molnár Ferenc lakásairól éppúgy szó esik a könyvben, mint az otthon-talanok nyomoráról. A könyv szerkesztője láthatóan és szerencsére nem is kényszerített más irányelvet a kötet munkatársaira, mint azt, hogy mondják el, amit a modellül választott író otthonairól, lakásairól, életmódjáról tudnak.

Alighanem eredetileg Hatvany Lajos maga akarta megírni az egész könyvet, a magyar írók otthonainak képes irodalomtörténetét. Erre kell következtetnünk, mert Hatvany cikkeiben akaratlanul is elárulja, hogy évtizedek óta foglalkoztatja ez a témakör. Egy-egy irodalmi emléket őrző épület metamorfózisait évtizedek óta aggódo figyelemmel kíséri, mert az ismétlődő újítások rendszerint az épület eredeti stílusának és alkotó elemeinek fokozatos levedlésével járnak. Csak az irodalom és az irodalmi múlt eleven szeretete inspirálhat ilyen évtizedek során éberben megőrzött érdeklődést, ahogy Hatvany e pesti házak sorsát figyeli. Elsősorban Petőfi lépteit követi nyomonzó kedve makacs szenvedéllyel és monográfikus alaposággal. Petőfi pesti lakásainak történetét ebben a kötetben találja meg összegyűjtve és elrendezve az olvasó. De Jókai lakásainak változásait hasonló buzgalommal kutatta fel és írta meg a szerkesztő. A 19. századi írók otthonainak legtöbb cikkét is Hatvany írta meg: Arany, Gyulai, Kisfaludy Károly, Kossuth, Liszt Ferenc, Táncsics, Toldy

Ferenc, Vasvári Pál, Verseghy, Virág Benedek és Vörösmarty pesti lakásait. A nyolcadik évtizedében járó Hatvany személyesen ismerte azokat, akik még szembenézhettek, kezét szoríthattak, beszélhettek a magyar történelem ragyogó aranykorának, a reformkornak és negyvennyolcnak szereplőivel és hőseivel. Hatvany még mesterétől, Gyulai Páltól hallhatott ezekről a történelmi figurákról megjegyezni való apró emberi történeteket, és általában olyanoktól, akik még tisztában voltak e történetek pontos helyszínrajzával is. Hogy korábban teljességre törekvő adatgyűjtés lehetett Hatvany célja, az abból is látható, hogy egy-egy író neve alatt néhol csak rövid adatközlés (filológus célnyelven szólva egyetlen „cédula” található), jelölje annak, hogy módszeres gyűjtés előzte meg e kötet szerkesztését. A kortársak közül Ady otthonainak történetét dolgozta fel a szerkesztő, és Kaffka Margit Márvány utcai lakásáról közöl egy cédulányi anyagot. Leginkább Hatvany cikkeiben érvényesül a kötet létrejöttének kettős inspirációja, illetve az ő írásaiban párosul legerősebben az irodalmi hagyományok kultusza Budapest történelmi mozaikjainak ismeretével. A „genius loci” igézete őt varázsolta el legjobban azok közül az írók, újságírók, irodalomtörténészek közül, akik műveikkel találkoztak egymásnak e kötetben. Nemcsak a ránk maradt írói vallomásokból, naplókából, levelekből építi fel képzetében az irodalmi hagyományoktól megszentelt falakat, szobákat és épületeket, hanem a nagy írók iránti rajongó alázattal körül is járja, évtizedek óta figyeli a romló, bomló épületeket. Ezért tud olyan pontosan számot adni arról, hogy itt egy lépcsősor, amott egy korlát, egy kapu vagy egy boltív örzi még érintetlenül a nagy pillanatok, nagy találkozások, nagy szellemek emlékét. Még filozopter koromban láttam ezt a házat, kaput, boltívet vagy ablaksort — írja gyakran, a már elpusztult irodalmi nevezetességű épületekről szólnán. Táncsics Mihály külsőjózsefvárosi, Tömő utcai házának feltételezhető föld alatti verme, ahol Világos után bujkált a proskribált író, annyira foglalkoztatja Hatvanyt, mint a képzeletszülte föld alatti alagutak járatai a gyermekek fantáziáját. „Táncsics egykori háza a Tömő utcában, ha jól sejtem, ma is úgy áll, ahogy azt 1872-ben kitaroztatta — írja Hatvany. — Ennek a háznak mégsem a szemmel látható külseje, hanem a titokzatos és sejtelmes belseje izgatja fantáziámat. Ezért hiszem, régészeink számára a római sírok porladt tetemeinek és a velük elföldelt szokványos kellekek kiásásánál hálásabb feladat volna, ha Táncsics földalatti rejtkehelyének sejtelmes titkait földítenék.” (273). A magyar irodalom rajongó

alázattal való szolgálatának szép szimbóluma ez a kötet, de a másik ihlető forrás, Budapest és Pest-Buda kultusa szintén nem véletlen Hatvanyinnál. Ő még annak a nemzedéknek egyik utolsó élő figurája, amelynél magatartás és harc kérdése volt az, hogy fővárosi írónak vallotta magát, akiknél az urbanitás még szembenállást jelentett a századforduló népies epigonizmusával.

A Beszélő Házak nem rendszerező jellegű irodalomtörténeti mű, hanem csak esszék gyűjteménye, de az irodalomtörténetst is sok mindenre figyelmezteti. Arany, Mikszáth, Krudy éppúgy jövevény, vidéki volt a világvárosá fejlődő Budapesten, mint Ady, Babits, Móricz, Kaffka vagy Szabó Dezső. Faluk és kis városkák küldték ezeket az írókat a fővárosba. Találón írja Kellér Andor Krudyról: „Budapesten is sokáig ragaszkodott az odahaza megkedvelt kisvárosi csendhez, a néptelen utcán zötykölődő társzerek hangjához, a muskátlis ablakokhoz, a leandere udvarokhoz, Nyíregyházát kereste a Józsefvárosban.” (155). Az elhagyott otthon, a távoli szülőföld, a messzire maradt család (mindazokkal a morális problémákkal együtt, amit az elszakítottág érzése magával hoz) az egyik legtermékenyebb ihlető forrás már vagy hatvan-nyolcvan éve irodalmunkban, lírában, prózában egyaránt. Ady költészetének egyik legközpontibb izgalma ez az élmény, de hány jelentős mű született ugyanebből a feszültségből. Az *elsodort falutól a Légy jó mindhalálígon*, a *Puszták népe*, az *Életem regényén* át Tamási Áron *Ábel*-könyveiig.

A másik ilyen probléma, hogy a Budapesten felnőtt írók műveiben hogyan szívódik fel a jellegzetesen budapesti környezet, a pesti gyermekkor élményvilága. A budapesti születésű Molnár Ferenc *Pál-utcai fiúk* c., és a szintén budapesti Karinthy Frigyes *Tanár úr kérem* c. regénye már elidegeníthetetlenül pesti remekmű. József Attila lírája pedig a művészi örökkévalóság sikjaira emeli fel a ferencvárosi házacsokakat és a városzéli népsyomor kietlen tájait.

De nemcsak ötleteket ad az irodalomtörténesznek ez a kötet, hanem néhány cikkben új kutatások összefoglalását is. Ilyen pl. Kovalovszky Miklós szép esszéje a reformkor egyik vezetes irodalmi szalonjáról, Bártfay Ászlóék otthonáról. Ahol nem éppen új kutatások eredményeit öszegezi is egy-egy esszé, ott is adhat új szempontokat, új kulcsokat egy-egy életmű feltáráshoz. Azok számára, akik az átélés mohóságával szívtuk magunkba 1945 után — amikor megismertük — Radnóti Miklós líráját, minden elejtett szó, minden leírt sor érdekes, amit erről a tragikus sorsú, vonzó emberségű kitűnő költőről találhatunk. Ortutay Gyula egyszerű esszéje sok jellemző

vonással gazdagítja azt a képet, amely Radnóti művei alapján kialakult az olvasóban. Ortutay írása azért is mintaserű, mert a kötet tematikai keretein belül maradva, az író otthonáról szólva érdekeset és újat tud mondani magáról a költőről is. Fűsi József kitűnő írása Szabó Dezső utolsó nyarának egyetlen epizódjáról, Vas Istvánné Babits pesti lakásairól és esztergomi nyaralójáról, Móricz Virágé a fiatal Móricz Zsigmond Üllői úti szerény, kispolgári otthonairól, Tóth Eszteré Tóth Árpád albérteti szobáiról, Illés Endréé az otthonlan Kemény Zsigmond-ról, mind-mind új árnyalatokkal mélyítik el e nagy írók egyéniségéről formált képünket. De persze nemcsak az író-egéniségekhez, hanem magukhoz a művekhez is közelebb jutunk. Ahogy Tóth Eszter leírja Tóth Árpád kopott bútorait, megcsendülnek bennünk a költő jól ismert, sokat idézett sorai a nyomorról, a kopott bútorokról, a foszladozó, szomorú ruhákról. Komlós Aladár Vajda Jánosról szóló esszéje után nagyobb távlatot kap képzeletünkben a költő üstökösrajongása, mert most már a megrázó kontrasztot, a nyomorúságos Tompa utcai otthont is el tudjuk képzelni, ahonnan Vajda lázas izgalommal bámulta a távoli világok üzenetét, a világr nyugtalan vándorát.

De egyben arra is csábít ez az érdekes könyv, hogy magunk is felkeressük irodalmi múltunk még fellelhető színhelyeit. Persze ennek a kultusznak is lehetnek furcsa kinnövései. Szabó Dezső joggal gúnyolódik egyik cikkében, az 1910-es években, hogy hova fajulhat el az írók személyes emlékeit, kedvelt tárgyait őrizgető buzgó kegyelet, amely már-már jobban örül egy-egy nagy írótól maradt használati tárgynak, mint magának a műnek. Sok esetben viszont az író környezetének, otthonának ismerete egyenesen reveláló erejű, egy-egy mű, strófa vagy vers mélyebb megértését, átértését is szolgálja. Tóth Árpád egyik strófáját a vad áprilisi szélről

*S átsuhansz a városon,
Bérházak felett,
Felragyog sugáron
Sok vak emelet:
Reszkető, bíbor varázs
Vén kemény fala
Lányszemszínű kék parázs
A szelíd pala.
Mély, sötét udvar felett
Négyszögű egen,
Táncos lábod emeled,
Mint halk szőnyegen.*

(Április)

— úgy tűnik, azóta érzem át teljesen, mióta egy pillanatra megálltam annak az Aréna úti házának udvarán, ahol a költő fiatal

korában lakott és felpillantottam a zárt negyszögű udvar közepéről az ég felé. Az áprilisi szélről pesti költő valóban csak így énekelhet.

Nem irodalomtörténet ez az esszégyűjtemény és mégkevésbé várostörténeti mű, de közvetve a főváros történetének, fejlődésének is érdekes mozzanatait világítja meg. A múlt századi irodalmi élet az egykori belváros szűk határain belül zajlott. Azon túl még a múlt század közepén is vadabb tájak terültek el. Petőfi országúti (mai Múzeum krt.) lakásából Hatvany szerint a Beleznay kerten át, túl a Rökus kórházon, messi szántóföldekre nyílt kilátás. Vajda János ferencvárosi Tompa utcai lakásának környéke annyira „világvégi” tájék volt már, hogy esténként sietve osont arra a járókelő. Jókaiék azért költöztek a Stáció (a mai Baross) és a Koszorú utca sarkán levő nagy kertes házba, a múlt század hatvanas éveinek végén, mert ott Laborfalvy Róza kiélhette gazdálkodási hajlamait, és valóságos kis majort varázsolt az akkor városszélinek számító ház körül. Három tehenüket svábhegyi nyaralójukból ide terelték be, ha a tél beköszöntött. Az utca egykori neve is a városzéli kálváriára utal. Ma hatalmas ötemeletes ház mered élénk Jókaiék egykori Stáció utcai kertés háza helyén, és a város széle messze kilométerekre kitolódott innen. (De hogy Jókaiék idejében ez a rész még mennyire a város végének számított, annak ma is látható tárgyi bizonyítéka van. Pár száz méterre Jókaiék egykori házának helyétől a Koszorú utca és a Tavaszmező utca sarkán ma is áll még egy évszázados fészület, amely afféle határbeli kereszt volt a józsefvárosi egykori szántóföldekben.)

A Beszélő Házak népes munkatársi gár-

dájából a kötet belső címlapján két név van kiemelve: Hatvany Lajos mellett a fényképész Gink Károly neve. Ez így is helyes, mert a könyv sikerében jelentős rész a felvételeket készítő művészt illeti.

Kitűnő szem, merész és biztos technika, az élet apróságai iránt való fogékonyság jellemzi Gink Károly művészetét. Fényképező lencséje néhol egy lakásajtót örökít meg vagy egy lépcsőfeljárót, egy udvart, másutt kertet, parkot, kőszobrot vagy csak egy lámpavasat, vagy éppen kilincset, esetleg azt a kilátást, ami az író ablakából nyílt. Képei mindig harmóniában vannak az íróról szóló fejezettel és az író egyéniségével. Milyen jellemző például Szomorýra a kimunkált szecessziós kapudísz, Krudýra a józsefvárosi háztetők tájképe (a kötet egyik legkifejezettebb erejű felvétele!) vagy Vajdára egy reménytelenül kopár Molnár utcai tűzfal. A költő börtönét a havas börtönudvar érzékelteti, ahova a cella ablakából kilátott. Milyen kitűnően idézi ez a művész a pesti külvárosok udvarait, amelyekben „leander burjánzik vadon”, mint Apollinaire híres képversében. De sehol semmi giccses utcarészlet és gázlámpaidill, amely a huszas, harmincas évek olcsó Tabán-romantikájára emlékeztetne.

A könyv poétikus jellegét egyedül az zavarja, hogy a kötet esszéi az írók nevének ábécé-szabta ridege szerint következnek, bizonyára helyesebb lett volna időrendben közölni a portrékat.

Várjuk a könyv folytatását, amely már nemcsak a főváros tájaira szorítkozik, amely hasonló szeretettel és művészettel mutatja be a magyar falvak és kisvárosok beszélő házait is.

Vargha Kálmán

HEGEDŰS ANDRÁS: ARANY JÁNOS A KATEDRÁN

(Budapest, Tankönyvkiadó, 1957. 177 l.)

Hegedűs András egybegyűjtötte mindazt, ami Arany János pedagógia munkásságáról megtudható és elérhető. Az I. fejezetben kisújszállási és szalontai tanítóskodásáról beszél; a II—III. fejezetben nagykorúsi tanárságáról; a IV.-ben irodalomtörténeti és esztétikai jegyzeteiről; az V.-ben dolgozatjavításairól (idevonja Tisza Domokos költői kísérleteinek kritikáit is); a VI.-ban tanári egyéniségéről; a VII.-ben az Arany készítette Rendtartás hatásáról a nagykorúsi gimnáziumra; a VIII.-ban a tanárok tartozásáról Arany örökségével szemben.

Kétségtelenül hasznos munkát végzett a szerző, amikor a szétszórt adatokat egy helyre hordotta és egységbe olvasztotta.

Vizsgálódásának eredménye: Arany tanító-munkája áldásos hatású volt nemcsak tanítványaira, hanem önnön lelke világára is. Az utóbbi megállapítás egy régi tévhitet hivatott eloszlatni Aranyank mint tanárnak tragikus beállítottságáról.

Néhány kiegészítést, kiigazítást szeretnénk az alábbiakban eszközölni.

51. l. „Önéletrajzában azt bizonygatta, hogy 1849. május 25-én a belügyminisztériumi fogalmazói állást „nem politikai célokból” vállalta el, hanem kényszerből: a szalontaiak nem tudták fizetését biztosítani, családja miatt, szorult helyzetében kénytelen volt valamilyen állást elfogadni a forradalmi kormánytól.” Ez nem önmagát tisztára-